

*Szabó Bence*¹ – *Rígó Róbert*²

A HITÉLET VISSZASZORÍTÁSÁNAK EGZISZTENCIÁLIS ESZKÖZEI
AZ 1950-ES ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

ABSTRACT

Pastor Fate in the Net of Power. Personal Instruments of the Regression of Faith

The ideology that came into force after 1945 distorted the historically consolidated framework of religious life on a radical scale. Churches were deprived of their traditional social functions, their economic foundations were liquidated and their public law status was also transformed. The big structural changes naturally affected the opportunities for pastoral care. The space of church life shrank to an extreme extent, the sovereignty of the pastoral service ceased to exist. The politically oriented selection, the depressing administration and the difficulties of making a living increased the pressure on the clergy, which contributed to the loosening of the spiritual relationship with the faithful and the weakening of trust in church government officials. Of course, there were many other causes of the general atrophy of religious life, which occurred everywhere after 1956, although with some fluctuations: we can mention here the intensified social mobilization processes, which involved the sundering of traditional social and cultural networks, but the spread of mass culture and the accelerating technical development also strengthened these tendencies. However, the state was able to catalyse the process, which through the tools of power techniques described in the study, also took place spontaneously in Western societies extremely effectively.

Keywords: pastor, power techniques, ideology, spiritual relationship, faithful

- 1 *Szabó Bence*, történelem-földrajz szakos tanár, a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára igazgatóhelyettese. Kutatási területe: hitgyakorlás keretei a kommunista diktatúra időszakában. szabo.bence@mnl.gov.hu
- 2 *Rígó Róbert* (PhD) történész, szociológus, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi intézetének tudományos főmunkatársa és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának kutatási osztályvezetője. Kutatási területe: a 20. századi magyar társadalom- és egyháztörténet. rigo.robert@kre.hu

BEVEZETÉS

A szovjet csapatok által megszállt Magyarországon egy sztálinista állammodell megvalósító közhatalom rendezkedett be. A formálódó totalitárius rendszer, természeténél fogva minden rendelkezésére álló eszközt felhasznált a szellemi és kulturális tér kisajátítására, beleértve a hitélet felszámolását is. Az egyházellenes párthatározatok elvi döntéseinek végrehajtásában súlyponti szerepet kapott a közigazgatás területi szakszerve, az Állami Egyházügyi Hivatal (a továbbiakban: ÁEH) és a vele néhol formálisan, másutt lojálisan együttműködő esperesi adminisztráció.

A zárt hatalmi rendszerbe³ nem illeszkedő gyülekezetépítők kiostálása az egyházkormányzat feladata volt. Velük szemben a retorzió alattomos, bürokratikus módszereit alkalmazták az esetek többségében. Általános gyakorlattá váltak a lelkészválasztás szabadságába történő illegitim beavatkozások, a kényszernyugdíjazások és az „egyházi érdekből” elvégzett, önkényes áthelyezések, kényszerű hátratételek.⁴ Csak 1953 augusztusában 10 lelkipásztor visszavonulásáról és többek diszponálásáról⁵ született döntés Bács-Kiskun megye területén.⁶

A lelkipásztorok mozgásterét az egyházi élet centralizációja a lehető legszűkebb körre zsugorította. Esperesi utasításokkal, ellenőrző látogatások, figyelmeztetések és dorgálások révén terelték rá a kijelölt útra a sorból kilépőket, szolgálatuk „evangéliumibbá” tétele érdekében.⁷ A gyülekezetükben és az ifjúság körében végzett munkájukhoz előzetesen jóváhagyott missziói munkatervet, vallásoktatási és szolgálati naplók, óravázlatok szükségeltettek, és prédikációikat is csak az igehirdetést segítő bizottságok „szakszerű, szeretetteljes bírálati” révén végezheték.⁸ Hivatalos indoklás szerint minderre azért volt szükség, hogy „tervszerűbben, idejüket

3 Vö. FALUSI Norbert: Református hitoktatás az ateista államban. Kecskemét és vidéke az 1950-es években, in: Kiss Réka, Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019.* 2. kötet, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2020, 51–76, 56.

4 Az 1951. évi II. református egyházi törvénycikk hatályba lépését követően a lelkészek áthelyezése akkor is elrendelhetővé vált, ha a döntést kézzel fogható vétség nem alapozta meg. Ez a gyakorlatban korlátlan szabadságot adott az egyházkormányzat kezébe, hogy a számára terhet vagy veszélyt jelentő lelkészt fegyelmi vizsgálat mellőzésével, indoklás nélkül elmozdíthassa gyülekezetéből. Bővebben: LÁNYI Gábor: Méltatlanul. Háttérbe szorított dunamelléki református lelkészek az 1950-es években, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem HTK, 2020., 24. valamint RIGÓ Róbert: Debrecenből Kosdra. Szenes László (1910–2007) lelkészi pályájának vázlata, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2022*, Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2023, 295–313.

5 A kifejezést a lelkipásztorok áthelyezésére használta korabeli pártbürokrácia szakzsargonja előszeretettel használta (diszponál, sőt „eldiszponál” alakban is).

6 KOVÁCS Bálint: *A Kecskeméti szolgálat évei 1942–1957*, Kecskemét, Emmaus Kiadó, 2006, 89–90.

7 Az egyházvezetés teológiai kiindulási alapon, az evangélium és a kommunista ideológia közös szociáletikai platformra hozásával támasztotta alá államtámogató törekvéseit.

8 KOVÁCS Bálint: *A Kecskeméti szolgálat, valamint BALOGH László – PÁLL László: A Bácskiskunsági Református Egyházmegye 10 éve (1952–1962)*, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Nyomdavidálat, 1964, 7.

okosan felhasználva szolgálják Krisztust és az Ő egyházát”.⁹ A lelkészi szolgálatra rátelepedő központi felügyelet megkötötte a gyülekezet vezetőjének kezét abban, hogy a hitéletet saját belátása szerint szervezze, a rábízott közösség hagyományos keresztyén értékvilágát, létformáját megőrizze és átmentse. Tanulmányunk a gyülekezeti szuverenitás eróziójának egy speciális területére, az önálló lelkipásztori egzisztencia felszámolására fókuszál. A felhasznált levéltári forrásanyag területileg Bács-Kiskun megyére terjed ki, időhatárát pedig az 1950-es évtized első fele képezi.

A LELKIPÁSZTOROK EGZISZTENCIÁLIS HELYZETE

1945-től az állam az egyházak fokozatos háttérbe szorítására, ellehetetlenítésére törekedett, ennek a folyamatnak döntő részét képezte az egyházak anyagi alapjának, vagyonának és intézményeinek a felszámolása. Ebben meghatározó szerepet játszott 1945-től az egyház földjeinek az államosítása, ami egészen 1951-ig tartott, az egyházi iskolák döntő többségének állami kézbe vétele 1948 nyarán, ezt követte az egyházi épületek, bérházak, üzlethelyiségek államosítása, az egyházakhoz kötődő egyesületek, alapítványok megszüntetése, vagyonuk kisajátítása, állami kézbe vonása.¹⁰ A folyamat szerves része volt, hogy az egyházakat fenntartó, jelentős adományokkal támogató polgári és gazdagparaszti réteget is igyekezett felszámolni az állam, így az vagyonától és jövedelmétől megfosztva nem tudta tovább vállalni ezt a szerepet.¹¹ Az egyházközségek tulajdonában lévő földek azért voltak alapvető fontosságúak a református egyház életében, mert a lelkészek, kántorok, harangozók bérét, azaz javadalmát is ezekből fedezték,¹² valamint a különböző oktatási, szociális, egészségügyi intézmények fenntartását és az ott dolgozók bérét az adott célra felállított alapítványokon keresztül, a magánszemélyektől céladományként rendelkezésre bocsátott földbirtokok jövedelméből finanszírozták.

A lelkészek életkörülményeit számos tényező együttesen, egymással szoros kölcsönhatásban formálta. Jövedelmük mértékét nagy vonalakban meghatározta az állami támogatás (államsegély, ún. kongrua), a gyülekezet létszáma, az egyház közösségébe tartozó családok gazdasági ereje és nem kevésbé a lelki élet szervezettsége, mélysége. Fontos, egyéni szempontot képezett a lelkipásztort közvetlenül körülvevő életközösség, a családi kötelek és kötelezettségek viszonyrend-

9 BALOGH–PÁLL: *A Bácskiskunsági*, 7.

10 Bővebben lásd: RIGÓ Róbert: A reformátusok vagyonának államosítása Kecskeméten. in: Kiss Réka – Lányi Gábor: *Hagyomány, Identitás, Történelem 2021*, Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2022, 253–286.

11 RIGÓ Róbert: Pártállami „szociográfia” a hatvanas évek vallási életéről, *Forrás* 54(2022/2), 28–64.

12 A lelkipásztorok díjlevele tartalmazta a presbitérium által meghatározott készpénz juttatást, a stóladíjat (a temetés, esketés után a lelkipásztor részére a hívek által megfizetett díj), a természetbeni juttatásokat, ami rendszerint állt a lelkészlakásból és a hozzá tartozó kertből, a termőföldből, vagy annak hasznobéréből, gyakran tűzifából és egyéb meghatározott mértékű természetbeni juttatásokból (sertéshús, zsír, baromfi, tojás, méz stb.)

szere, a lakhatási és egyéb életkörülmények, és egyre inkább a párt- és tanácsi vezetőkkel kialakult személyes kapcsolatok minősége. A politikai döntések révén előidézett pénzügyi kiszolgáltatottság szélesre tárta a kaput a politikai intervenció előtt, hiszen a megváltozott tulajdonviszonyok közepette állami támogatás, vagyis kongrua nélkül a lelkészek nem szolgálhatták volna tovább híveiket. Fizetéskiegészítésüket az ÁEH illetékes munkatársa bírálta el, a juttatás ellentételezéseként pedig a politikai célok kiszolgálását, az állam szerveivel való készséges együttműködést várták el. Komoly jövedelmi visszaesést jelentett az is, hogy a lelkészek a heti nyolc órát meg nem haladó vallásoktatásért plusz díjazásban már nem részesülhettek 1948-at követően.¹³ Az egykor független megélhetést nyújtó egyházi szolgálat így fordult át a háború után nehéz kenyérkeresetbe, kilátástalan küszködésbe.

Azelőtt a lelkészek nemcsak a kisebb–nagyobb helyi közösségek lelki vezetői, őrálói voltak, hanem a helyi intelligencia művelt, közmegebecsült tagjainak körét is gyarapították. Tekintélyüket, emberi méltóságukat azonban az egyházak és a „vallásos világnézet” ellen szervezett méltatlan propaganda nivellálta, emellett a máról holnapra élés is folyamatosan örölte. Az anyagi kiszolgáltatottság csapdájában vergődő embereket eredményesebben lehetett presszió alatt tartani, a kijelölt „keskeny úton” terelgetni, különösen, ha gondviselésükben lévő gyermekeik, feleségük, idős, beteg szüleik sorsa is rajtuk múlott.¹⁴ Komoly lélektani fegyverül szolgált a lelkészek szorongatásában az állami nyugdíjazás eshetősége is, amely hivatásuk kényszerű feladása mellett a nyomorba taszítás baljós árnyát is előre vetítette. Példaként megemlíthető¹⁵ Gönczy Miklós nyugalmazott református lelkész 410 forintos havi nyugdíja, amely átlagos tételű ellátásnak számított. Felesége számára mindössze 187 forintot állapítottak meg óvónői életpályája lezárultával. A nélkülöző, beteges, idős házaspár tartozása a 2000 forintot is meghaladta, ami ismertetett havi jövedelmükhöz viszonyítva aggasztóan nehéz teher volt. Tollas Béla, ugyancsak nyugállományú lelképásztor havi járandósága 402 forintot tett ki, amelyet a Kecskeméti Egyházközség havi 175 forinttal egészített ki, könyvtárrendezési erőfeszítéseit honorálva. Visszavonult tanítónő felesége részére mindössze 194 forint juttatást állapítottak meg.

1951–1952 folyamán átfogó vizsgálat készült, amely a Bácskiskunsági Református Egyházmegye lelkészeinek életkörülményeit térképezte fel. Az adatgyűjtés az életviszonyok tényszerű taglalásán túl betekintést enged a lelképásztorok ott-

13 A rendelkezés a kongrua igénybevétele mellett volt hatályos. Bővebben: FALUSI Norbert: Református hitoktatás az ateista államban, 69.

14 Például Szabó Gábor esperes visszaemlékezése a csöszzi lelkészi szolgálatára vonatkozóan tartalmaz erre vonatkozó adalékokat. A felesége nem kapott helyben munkát és neki segédmunkát kellett vállalnia a család anyagi nehézségei miatt és az édesanyjáról is gondoskodott. SZABÓ Gábor: Emlékeim, Alsósegesdtől Kecskemétiig, Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2021, 113–150. <https://doi.org/10.61376/emlekeim.szabogabor>

15 A lelképásztorok életkörülményeit részletező adatok forrása mindenütt megegyezik. Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (továbbiakban: KREL), esperesi iratok, adatgyűjtési ívek gyűjteménye, 1951-1952.

honainak háztartásába, megjeleníti szorító gondjait, egzisztenciális félelmeiket. Az adatlapok „egyházi forrásból származó havi jövedelem” sorában pénzbeli és természetbeni juttatásokat egyaránt felfedezhetünk. A természetben szolgáltatott javakat (pl. tűzifa, só, bor, faggyú, gabonanemű) hajdan a hívek a maguk földjén, családi gazdaságaikban termelték meg, állították elő, és többnyire méltányos tehermegosztással szolgáltatották be. A 20. századra többségében ezeket a *deputatum*-okat, azaz természetbeni járandóságokat a gyülekezetek megváltották, vagyis pénzben fizették meg, de az áruk mindenkor értéke megmaradt a lelkész javadalmai között.

Például Nagy Kálmán érsekcsanádi lelképásztor jövedelmének döntő hányadát – csekély összegű készpénz¹⁶ mellett – a *deputatum*váltás képezte.¹⁷ Díjlevelében szerepelt többek mellett közmunkaváltás 329 forintért és gabonajárandóság¹⁸ 1850 Ft értékben, valamint 456 liter bor ára, literenként egy forinttal megszámlálva. A fenti tételek évi 6381 forintot tettek ki, ami havi lebontásban 532 forintnyi fizetést jelentett. Azaz jelentett volna, ha az egyházközség elbírt volna a rá háruló terheket és kifizette volna a lelkészét. Az egykori lelképásztori díjlevelekben megállapított járandóságok az 50-es évek elején ugyanis már aligha voltak érvényesíthetőek. Az 1952-es év első félévében, az említett érsekcsanádi lelképásztor számára még az előző esztendő díját sem sikerült maradéktalanul kifizetnie az eklézsiának, abból 1200 Ft hátralék továbbra is fennállt. Folyó évi fizetségéből július 10-ig pedig még egy forintot sem látott. Nagy Kálmán emellett azt is megjegyezte, hogy 1951-ben felajánlotta az államnak az eklézsia 39 kataszteri hold területű javadalmi földjét, amely után kárpótlást sem kapott. Nagy László ordasi lelképásztor részére 605 forintot ígértek a díjlevelében, de kicsiny egyházközsége képtelen volt előteremteni ezt az összeget. Csapó András orgoványi tiszteletes is hasonló megjegyzést fűzött havi 840 forintban megállapított fizetéséhez: „ez évben fel tudtam venni 3 hónapra 340 Ft fizetést, s mást nem. Tartozik az egyházközség a múlt évi járandósággal is”. Tiszakécske (korábban Ókécske) lelképásztor, Okos Gyula is 1952 januárjában kapott csupán fizetést, így az eklézsia az év közepén már 4480 forinttal tartozott neki.

Illésy Károly, Bácsalmás lelképásztor négy gyermekét és jövedelem nélküli feleségét tartotta el havi 800 forintból, amely az állami kongruából és a családi pótlékból tevődött össze. Ezenkívül megillette őt az eklézsiától havi 150 forint javadalom, de még 1952 júliusában is csak az előző évi elmaradást törlesztette részére a gyülekezet. Tüzelőre is járt volna neki évi 400 forint támogatás, de ezzel is elmaradtak a hívek. Minekutána az 1938-ban alakult, mindössze 120 lélekkel és 12 szórvánnyal rendelkező egyházközségből Katymár önállósult, Jánoshalma és Kunbaja pedig fiókegyházzá lettek, a parókia terheit egyre kevesebb hívó között

16 82 Ft

17 12,18 mázsa zab, 56 kg hús, 56 kg só, 16,60 kg faggyú, 8,46 l vaj, 3,40 kg méz, borkimérés, sertésváltás után, 463 Ft értékben és 8 öl keményfa 3200 forintért.

18 25 mázsa rozs után.

kellett elosztani, akik közül ráadásul sokan a tanyavilágban, nagy szegénységben éltek. A kicsiny református közösség által a magánérdekű egyházi szolgáltatásokért (esküvő, temetés, keresztelő) járó stólapénz havi összege is mindössze 20 forint körül alakult. A teljesen vagyontalan Illésynek pótlólagos bevételi forrása csak az volt, ha eladott valamilyen létszükségleti cikket, például szalonnát a család éléstárából. Az anyaközségről leválasztott egyházrészekben is nélkülöznie kellett az ott szolgáló lelkésznek. Molnár Gyula Kunbaja és Jánoshalma református híveitől mindössze havi 150 forintra számíthatott, amelyet állami kongrua és családi pótlék egészített ki, 655 forint erejéig. A havi stólapénze mindössze 10 forint körül alakult.

Amint láthattuk, a lelkészek jelentős része csak az államtól várhatott némi rendszeres támogatást, amelynek összege családi pótlékkal együtt általában 600 és 800 forint között alakult.¹⁹ Azonban erre a rendkívül szerény juttatásra sem építhettek teljes egészében, ugyanis még kifizetés előtt levonták díjukból a békekölcsön havi törlesztőrészletét, amely 50–100 forint között mozgott. Mint ismeretes, a békekölcsön jegyzése formálisan önkéntes alapon történt, valójában azonban a voluntarista szemléletű iparosítás és hidegháborús fegyverkezés finanszírozásának egyik forrása volt. Visszautasítása a korabeli viszonyok között súlyos következményekkel járt.

Az életviszonyok vizsgálata során arról sem szabad megfeledkezni, hogy a lelképásztorok többsége egyedüli családfenntartó volt. Házastársuk csak a legritkább esetben rendelkezett stabil, önálló jövedelemmel. Az elhelyezkedés kisgyermek mellől, főleg falun, eleve problémás volt, a hivatalok előítéletes megítélése, a tanácsi és pártfunkcionáriusok hátrányos megkülönböztetése pedig tovább rontotta a lelkészfeleségek munkavállalási esélyeit.²⁰ A bajai Koszta István²¹ tanítónő hivatást gyakorló hitvese például egy iskola átszervezése kapcsán maradt munka nélkül, miközben megyeszerte, különösen vidéken, krónikus volt a pedagógushiány.²²

A kevéske, és sokszor bizonytalan juttatások mellett érthető, hogy mennyire hűsbavágó volt a lelkészcsaládok megélhetésében a gazdálkodás, feltéve, ha maradt használatukban némi földecske, néhány száz négyszögölnyi, veteményezésre alkalmas kert. Csikai Kálmánék Ménteleken például egy tehenet és egy anyasertést tartottak kis javadalmi birtokukon. „1951-ben a napi 4 liter tejfogyasztásunk

19 A Központi Statisztikai Hivatal kimutatása alapján 1952-ben a munkások és alkalmazottak havi átlagbére az állami szektorban 928 Ft volt. *Tények Könyve, Magyar és Nemzetközi Almanach '88*. Szerkesztette: Baló György, Lipovecz Iván. Budapest, 1987.

20 Szabó: *Emlékeim*, 124–128. <https://doi.org/10.61376/emlekeim.szabogabor>

21 Koszta István 1942-ben került a gyülekezet élére és 31 esztendőn át, nyugalomba vonulásáig ott is szolgált. Nagy műveltségű, több idegen nyelvet beszélő lelkészként volt ismeretes, irodalmi, tudományos munkássága is jelentős volt.” <https://bajaireformatus.hu/egyhazi-kozseg-tortenete/> (Letöltés ideje: 2024. 05. 03.)

22 SZABÓ Bence: Oktatás- (és) politika. Káderpolitikai kérdések Bács-Kiskun megye közoktatásának területén, in: Gyenesei József (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából 24.*, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 2010, 290–319, 293.

és 2 db süldőnk haszonként megjött, de az idén, 1952-ben semmi bevétel nincs, sőt...” – olvashatjuk a kiegészítő jövedelmeinek rovatában. Csikai több lelkész-társánál is olvasható, hogy az 1952. év zord tele elvitte a termésüket. A darabka birtokok után kivetett adót ennek ellenére is be kellett fizetni. Ez évben ráadásul tovább szorítottak az egzisztenciális présen: az egykori gazdaságokból megmaradt birtokok egy részét fel kellett ajánlani az állam számára.

A mindennapi megélhetés költségeire, a gyermekek taníttatására, az idős, beteg rokonok istápolására az ekléziától származó jövedelem és a kongrua többnyire nem nyújtott megfelelő fedezetet, így a lelkészek nagy része eladósodott. Az adatszolgáltatási ív „adósságok, egyéb kötelezettségek” rovatában szinte mindenkinél találunk feljegyzett restanciát. Sokan halmoztak fel adóhátralékot, és tartoztak befizetetlen járulékokkal a nyugdíj-, vagy gyámintézet felé. 1952-ben, a már ismertetett tényezők miatt különösen nehéz esztendő köszöntött a református lelkészekre. Feltehető továbbá az is, hogy ekkorra teljesen elszegényedtek az agyonsarcolt agrártérségek ekléziái, így a lelkészcsaládok is felélhették tartalékait. Ha a szóban forgó év elején és közepén felvett, azonos személytől származó nyilatkozatokat egymással összevetjük, egyértelműen megállapíthatjuk az általános egzisztenciális visszacsúszás tényét. Például Nagy Lajos apostagi lelképásztor 3000 forintos konventi kölcsönéből 1952 januárjára már csak 500 Ft maradt, fél évre rá viszont megduplázódott a fennálló hitelösszeg. Több lelkész a tüzelőanyag árával is tartozott, vagy beszolgáltatási kötelezettségét nem tudta teljesíteni. Előfordult, hogy a hivatali ügyintézés hanyagsága idézett elő krízishelyzetet. Ennek egyik beszédes esete volt Simon Ernő dunapataji tiszteletes ügye. Mivel a lelkész illetményfölddel nem rendelkezett, saját pénzén kellett takarmányt vásárolnia. Ennek ellenére tiszteességgel teljesítette közellátási kötelezettségét, beszolgáltatta majd kétmázsás hízóját. A tőle átvett jószág után azonban egy forintot sem látott, ugyanakkor ő 800 forinttal tartozott annak a gazdának, akitől a sertést vette. A lelkészek által felvett kölcsönök összege nem ritkán elérte a 2000–4000 forintot, de előfordult ennél jóval mélyebb hitelcsapda is. A már ismertetett Molnár Gyula, Kunbaja és Jánoshalma részegyházainak lelkésze is mindössze 800 forintos havi jövedelméből volt kénytelen törleszteni 3700 forintnyi tartozását, ami nyilvánvalóan a lehetetlennel volt határos. A nyilatkozattételt megelőző évben felvett 2000 forintnyi konventi kölcsönéből is mindössze 200 forintot tudott visszafizetni. Elmaradt befizetésekkel a nyugdíj-hitelintézet felé (278 Ft), valamint állami adótartozása is volt (600 Ft). Nem tudta kifizetni továbbá tüzelőjét (kb. 600 Ft), és mindezeket még tetézték egyéb hitelek, tartozások is (460 Ft). Sima Sándor lászlófalvi (ma Szentkirály) lelkész két gyermeke és felesége mellett édesanyjáról, valamint orvostanhallgató testvéréről is gondoskodott. Az ő eladósodása mögött beteg kisgyermekének gyógykezeltetése állt, amire már nem futotta a fizetéséből. Gara lelképásztor, Koppány Sándor jövedelem nélküli feleségéről és az ő szüleiről gondoskodott. Egyházi járandósága a kicsiny lelkészségtől mindössze havi 54 forintot tett ki, amit nagyjából 5 forint stólapénz egészített ki. Az államtól havonta mindössze 668 forintra számíthatott. Nem csoda, hogy 1952 júliusára már 2200 forint

adóhátralékot és 873 forint egyházi tartozást görgetett maga előtt. A kiskunhalasi, egykoron módos családból származó Ván Benjámint megroppant anyagi helyzetét eképpen jellemezte: „Egy egyszerű parasztházam van nádfedéllel helyben Bocskai u. 4. sz. alatt. Volt tanyás földbirtokomat és jószágaimat [áthúzva az eredetiben – Sz. B.] az államnak ellenszolgáltatás nélkül átadtam”. A nőtlen-gyermektelen, de 65 éves testvéréről, annak lányáról és unokájáról, sőt, még „kiérdemesült” házvezetőnőjéről is gondoskodó lelkész pénzbeli tartozása 1952 júliusában már 15 000 forint volt. Ezenkívül ráterhelték még 480 kilogramm pótkivetésű zsírsertés beszállítási kötelezettségét is, 9600 forint értékben. A beadás ellentételezéséből költségeinek csak a töredéke térült meg (várakozásai szerint kb. negyede), így anyagi helyzetének jobbra fordulására esélyt sem látott.

Benedek László²³ kalocsai lelkész alig 800 forintból élt havonta, ennek ellenére, szívjósgból két „háborús sérült öreg” eltartását is vállaira vette, akik egyébiránt még rokonai sem voltak. Hitelállománya 1952 derekán havi járandóságának közel hétszerese, 5459 Ft volt. K. Szabó Benedek, a dunaszentbenedeki egyházközség lelképásztora két gyermek és egy 22 éves „nyomorék, árva leány” eltartásáról gondoskodott. Az ő fizetése is ezer forint alatt maradt, csak egy kis javadalmas földcske egészítette ki a család megélhetését. A Konventtől felvett 4500 forint adósságát ennek ellenére rendszeresen törlesztette. Az adósságörvénybe keveredett lelkészek közül dr. Vincze Ferenc kiskőrösi lelképásztor bejegyzése a legbeszédesebb. A tartozások, kötelezettségek számszaki taglalása helyett az alábbi keserű megjegyzést szerkesztette be az adatközlő ív ide vonatkozó rovatába: „Az adósságaimat? Nem fogja helyettem senki sem fizetni!” Az esperesi hivatalban piros tintával aláhúzták, és felkiáltójellel kiemelték az idézett szövegrészt. Vincze Ferencet 1956-ot követően egyébként koncepció per útján elítélték. Közel két évet töltött ártatlanul büntetés-végrehajtási intézetben.²⁴

Nem szorul külön magyarázatra, hogy a gyermekek taníttatása mennyire eszenciális kérdésnek számított a lelkészcsaládok körében. Az iskolák államosítása után, 1952-ig református gimnázium még Budapesten is, utána már csak Debrecenben működhetett, de a nívósabb állami intézményeket is csak bejárással vagy internátusi elhelyezéssel tudták a legtöbben igénybe venni. A taníttatás anyagi terheire nézve néhány példát idézek, hogy áttekinthetők legyenek a nagyságrendek: Molnár Gyula bácsalmási segédlelkész egyik gyermekét Bajára, az általános humán

23 A lelkész neve az adatközlő ívről nem derül ki (aláírást nem tartalmaz). Az egyházközség lelképásztorának személyére más forrás enged következtetni. KREL Egyházmegyei közgyűlések jegyzőkönyvei. Bácskiskunsági Egyházmegye 1952. október 15-i jegyzőkönyve, 2.

24 Dr. Vincze Ferenc 1914-ben született Nagykanizsán, 1942-ben végzett a teológián, majd Hatvanban és Dunapatajon szolgált, 1947-től kiskőrösi lelképásztor. 1956 októberében nem fogadta el a meghívást a nemzeti bizottságba, de az ülésein részt vett. 1957 júniusában internálták, majd 1958. március 26-án két év börtönre ítélték, 1959 áprilisában szabadult. A vád szerint javasolta az állami és pártvezetők eltávolítását a forradalom idején. SZABÓ Bence: „*Protestáns vonalon*”, *Református hitélet közjogi keretei a Bácskiskunsági egyházmegye megalakulásától az 1956-os forradalom időszakáig* (Kézirat), 2019, 96–97.

gimnáziumba íratta be. Tanköltsége havi 150-200 forint volt. Simon Ernő Dunapataji lelkipásztor egyik gyermeke a Kiskunfélegyházi Mezőgazdasági Technikumba járt, másik ugyanott a Testnevelési Gimnáziumba lett beíratva, a harmadik pedig a Debreceni Református Kollégium Általános Gimnáziumának növendéke lett. A három kamaszkorú gyermek tanulmánya 1200 forintos havi kiadást jelentett. Mindezt a családfő 2000 forintos fizetéséből kellett kigazdálkodni, amely egyébként kiemelkedő színvonalú keresménynek számított. Nagy Kálmán érsekcsanádi lelkész gyermekei közül ketten a budapesti református gimnáziumban tanultak. Ekléziájától azonban fizetését – amint arról már fentebb beszámoltunk – az év közepén még nem kapta meg, és az elmúlt esztendei járandóságából is jelentős bérhátralék gyűlt össze. „Kézhez kapunk havi 701 Ft-ot, ebből küldtem gyermekeimért 640 Ft-ot; maradt hármunk megélhetésére havi 61 Ft” – olvasható az adósságok, kötelezettségek sorában a döbbenetes tény. Meg kell jegyezni, hogy a tiszteletes gyermekei mellett még 94 éves édesapját is segítette. A nagycsaládos Nagy Balázs helvéci lelkipásztort is gyötrelmes anyagi problémák emésztették. Az 1952/53. tanévtől négy gyermeke közül az egyik Kecskeméten folytatta tanulmányait, ami nem kis szorongással töltötte el a családfenntartót. „Cipő kell, ruha kell és havibérlet a vonaton” – sorolta az evidensnek tűnő, a háztartást azonban nagyon is megrázó kiadások eseti tételeit. Sok lelkészcsalád egészen reménytelennek látszó, valóban nyomorúságos élethelyzetbe jutott. A már fentebb említett Nagy László ordasi lelkipásztor 703 forintból tartotta el két gyermekét. Kicsiny egyházközsége alig volt képes létfenntartásához hozzájárulni. Nagyobb gyermeke Budapestre ment továbbtanulni, ő a Lónyay Utcai Református Gimnázium növendéke lett, ami havi 400 forint rendszeres kiadással járt. A tiszteletes házastárs nélkül nevelte gyermekeit,²⁵ ezért „az asszonyi dolgok ellátására” is segítséget kellett szereznie, ami havi 250 Ft készpénzt és annak megfelelő koszt árát vonta el a családtól, „s így bizony kétségbeejtő helyzetben vagyunk” – olvasható nyilatkozatában. Horváth Kálmán kunszentmiklósi lelkész két gyermeke, felesége mellett „igen csekély jövedelemmel” rendelkező édesanyját és munkaképtelen, beteg nővérét is pártfogolta, pedig havi fizetése 1000 forint alatt volt. Mártha Béla érsekcsanádi orgonista kántor vállaira is nehéz terhek tetéződtek, három gyermekéből kettő Budapesten tanult, emellett családi tragédia is sújtotta őket: egyik veje elhunytával „Sárka leányunk és árván maradt 3 gyermeke sorsa is reánk bízott” – olvasható adatközlésében. A Mártha család teljesen vagyontalan volt, otthonukul szolgáló hajlékukban is csak „a kartársak által megtűrve” élhettek.

A lelkipásztorok anyagi helyzetének ismertetésén túl további tanulságos példával szolgáltak a munkakönyvre vonatkozó bejegyzések. A napi túlélésért küzdő családok számára talán nem az okirat megléte volt a legégetőbb sorskérdés, de hiánya adott helyzetben fejfájást okozhatott, mert előidézhette a családfenntartók bürokratikus kiszolgáltatottságát. A lelkészek az adatszolgáltatási íveken csak

25 Ennek okára nem derült fény a kutatások során.

elvétve nyilatkoztak erről a kérdésről, de ahol találunk tényközlést, ott vagy nemleges válasz olvasható, vagy annak ismertetése, hogy bár kiállították a dokumentumot, kézhez mégsem kapták. A hivatali útvesztőkben pangtak az okmányok, vagy a bürokrácia önkénye folytán rekedt meg valahol az ügyintézés menete. Munkakönyvének sorsáról például így nyilatkozott Molnár Lajos, Dunavecseről: „Számát nem tudom, mert kezembe nem kaptam. A Tanács sem tudja, mert annak idején beküldte Kalocsára, onnan pedig Budapestre küldték”. Az apostagi Nagy Lajos munkakönyvét 1951-ben bevonták, újat nem adtak neki. Munkakönyv nélkül legálisan állást vállalni nem lehetett.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az 1945 után érvényre jutó ideológia radikális léptékben torzította a hitélet történelmileg megszilárdult kereteit. Az egyházakat megfosztották tradicionális társadalmi funkcióiktól, felszámolták gazdasági alapjaikat és átalakították közjogi helyzetüket is. A nagy strukturális változások természetesen kihatottak a pasztorálás lehetőségeire. Az egyházi élet tere szélsőséges mértékben zsugorodott, a lelkészi szolgálat szuverenitása lényegében megszűnt. A politikai szempontú szelekció, a mindenre ránehezedő adminisztráció és a megélhetés nehézségei fokozták a lelkészársadalomra helyezett nyomást. Az „ellenállási és együttműködési stratégiák, technikák”²⁶ szűk határok közé szorultak. Szorongatott helyzetében a református egyház pasztorai kivették részüket az állami célok propagálásából, amelyek közül a vidéki parasztság számára a legfájóbb és legellenszenvesebb a kollektivizálás érdekében végzett kampány volt.²⁷ A szövetkezeti gondolat útjának egyengetése nagyban hozzájárult a hívek és lelkészüket közti kapcsolat fellazulásához és az egyházkormányzati szereplőkbe vetett bizalom meggyengüléséhez.²⁸ Balla Árpád református lelkész rendkívül kifejező nyelvi eszközökkel írta körül a korszakban ható romboló energiákat és a folyamat szomorú következményeit:

„Az egzisztenciális megfélemlítés és a lassú behódolás, tehát a kocsonyásodó gerinc jellemzik napjaink lelkipasztorainak legtöbbszörét. 1952-től kezdve a Kain-bot – egyházkormányzatunk kezében – irgalmatlanul végigvert a református lelkipasztorok sorain. Volt egy rész, akiket pedig típort ez az egyházkormányzati Kain-bot. [...] Megjelent a magyar református egyházban a XX. század földönfutó, megbecstelenített, testében-lelkében összetört, családjában is megsebzett lelkipasztor alakja. Jutott belőlük minden egyház-vidékre. A leghajthatatlanabbakat a nyírségi homokra száműzték. A nagy többséggel aztán könnyű volt elbánni. Megrendülve

26 RIGÓ Róbert: Lelkészek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): Hagyomány, Identitás, Történelem 2019, 2. kötet, Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 3–36, 5.

27 Uo. 3.

28 LÁNYI: Méltatlanul, 182. <https://doi.org/10.61376/meltatlanul.lanyigabor>

írjuk, hogy még eddig fel-fellobbant az ellenállás lángja, most már – a világpolitikai események miatt is – megkezdődött a lelkipásztorok behódolása az egyház-kormányzat előtt.”²⁹

Természetesen a lelkészi szuverenitás felszámolása mellett számos egyéb erődője is volt a hitélet általános sorvadásának, ami 1956 után – némi hullámzással ugyan, de – mindenütt végbement: megemlíthetők e helyütt a felfokozott mobilizációs tömegfolyamatok, amelyek a hagyományos társadalmi és kulturális kapcsolati hálók szétszakadásával jártak, de a tömegkultúra terjedése és a gyorsuló technikai fejlődés is ezeket a tendenciákat erősítette. A nyugati társadalmakban is spontán módon végbemenő folyamatot azonban hatékonyan tudta katalizálni a népi demokrácia rendszere a tanulmányban ismertetett hatalomtechnikai eszköztára révén.

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (továbbiakban: KREL), esperei iratok, adatgyűjtési ívek gyűjteménye, 1951-1952.
KREL Egyházmegyei közgyűlések jegyzőkönyvei. Bácskiskunsági Egyházmegye 1952. október 15-i jegyzőkönyve

BIBLIOGRÁFIA

- BALOGH László – PÁLL László: *A Bácskiskunsági Református Egyházmegye 10 éve (1952–1962)*, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Nyomdavidálat, 1964.
- BALÓ György – LIPOVECZ Iván (Szerk.): *Tények Könyve*, Budapest, Magyar és Nemzetközi Almanach '88, 1987.
- FALUSI Norbert: Református hitoktatás az ateista államban. Kecskemét és vidéke az 1950-es években, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019*, 2. kötet, Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 51–76.
- LÁNYI Gábor: *Méltatlanul. Háttérbe szorított dunamelléki református lelkészek az 1950-es években*, Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020.
<https://doi.org/10.61376/meltatlanul.lanyigabor>
- KOVÁCS Bálint: *A Kecskeméti szolgálat évei 1942–1957*, Kecskemét, Emmaus Kiadó, 2006.
- RIGÓ Róbert: Lelkészek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019*, 2. kötet, Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 3–36.

29 Közli RIGÓ: Lelkészek, 27–28.

- RIGÓ Róbert: A reformátusok vagyonának államosítása Kecskeméten. in: Kiss Réka – Lányi Gábor: *Hagyomány, Identitás, Történelem 2021*. Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2022, 253–286.
- RIGÓ Róbert: Pártállami „szociográfia” a hatvanas évek vallási életéről, *Forrás* 54(2022/2), 28–64.
- RIGÓ Róbert: Debrecenből Kosdra. Szenes László (1910–2007) lelkeszi pályájának vázlatja, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2022*, Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2023, 295–313. <https://doi.org/10.61376/hit.2022.rigo.21>
- SZABÓ Bence: Oktatás- (és) politika. Káderpolitikai kérdések Bács-Kiskun megye közoktatásának területén, in: Gyenesei József (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából 24.*, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 2010, 290–319.
- SZABÓ Bence: „Protestáns vonalon”, *Református hitélet közjogi keretei a Bácskiskunsági egyházmegye megalakulásától az 1956-os forradalom időszakáig*, 2019. (Kézirat)
- SZABÓ Gábor: *Emlékeim. Alsóagesdtől Kecskemétiig*, Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2021. <https://doi.org/10.61376/emlekeim.szabogabor>